

sobie wzajemnie *ius* i *aequitas*, to w każdym razie są to dla nich pojęcia na tyle odrębne, iż dopatrywanie się w *aequitas* immanentnej cechy prawa cywilnego należy uznać za nieuzasadnione. Wystarczy przypomnieć sobie, że zasadniczy zrab *ius civile* wykształcił się na długo przedtem zanim w myśli rzymskiej zaczęły kielkować idee *aequitas*.

Z owym procesem reformy *ius civile* wiąże się także ostatnia uwaga krytyczna pod adresem Autora. Otóż proces ten nie zakończył się bynajmniej z końcem Republiki. Jak powszechnie wiadomo¹⁸, wprowadzenie nowego ustroju nie wywarło natychmiast wielkiego wpływu na rozwój prawa prywatnego, co w odniesieniu do interesującej nas *aequitas* potwierdza aprobowany stosunek Labeona do poglądów prawników republikańskich¹⁹. Postawienie cezury na przełomie Republiki i Cesarstwa — słuszne z punktu widzenia prawa publicznego — w prawie prywatnym jest zatem nieuzasadnione.

Oczywiście wyrażone tu przeze mnie zastrzeżenia nie ujmują niczego z podstawowych zalet monografii. Zawiera ona najkompletniejsze obecnie przedstawienie źródeł i literatury przedmiotu, dokonane w sposób wyjątkowo przejrzysty. Jeśli więc nawet książka Pinna Parpaglia nie stanowi ostatniego słowa nauki na temat genezy i początkowych etapów rozwoju *aequitas rzymskie*, to na pewno będzie ona niezbędnym punktem wyjścia dla każdego, kto w przyszłości wróci do tego arcykiekawego problemu.

TOMASZ GIARO (Warszawa)

F. Sivák - J. Klimko, *Dokumenty k dejinám štátu a práva na úzeni ČSSR*, Univerzita Komenského v Bratislave, 1974.

Wybór źródeł jest dziełem słowackich autorów, pracowników naukowo-dydaktycznych katedry historii państwa i prawa Czechosłowacji na bratysławskim Wydziale Prawa. Tom pierwszy wyboru obejmuje okres od Wielkiej Morawy do rewolucji burżuazyjnej w 1848 r. Tom drugi przedstawia najważniejsze źródła w czasie od 1848 do 1945 r. Nie są tu więc prezentowane dokumenty dotyczące historii socjalistycznego państwa i prawa, tj. źródła z trzeciego historycznoprawnego przedmiotu wykładanego na czechosłowackich wydziałach prawa. Źródła z ostatnio wymienionego okresu zawiera publikacja zatytułowana: *Z dejín štátu a práva socialistických krajín*.

Według zamierzenia autorów omawiane publikacje mają być materiałem dla przygotowania studentów do seminariów i konsultacji z przedmiotu historia prawa na terytorium Czechosłowacji. Dwutomowe teksty źródłowe obejmują „przede wszystkim takie prawnopaństwowe dokumenty, które słuchaczom prawa pomogą głębiej zrozumieć rozwój państwa i prawa — jego klasowy charakter i podstawę, jak również walki klasowe naszego ludu pracującego” (s. 3).

Część pierwsza wyboru źródeł zawiera 63 teksty, w których czytelnik znajdzie fragmenty kronik Fedegara i Dalimila, relację Ibrahima ibn-Jakuba, najstarsze dekrety królewskie, urywki niektórych bull papieskich; są tu też źródła ściśle ustrojowe i przykłady norm prawa sądowego, tak zwyczajowego jak i stanowionego; reprezentowane są teksty obrazujące stosunki społeczne w szerokim sensie tego sło-

¹⁸ Por. K. Kołańczyk, *Prawo rzymskie*, Warszawa 1973, s. 27: „Prawo prywatne rozwijało się w Rzymie w niewielkiej zależności od form państwa”.

¹⁹ Por. np. D. 39, 2, 24, 4: *Servius putat* — — *Labeo et rationem adicit*, D. 43, 21, 3, 1: *Servius et Labeo scribunt*, D. 47, 10, 17, 2: *Labeo ait* — — *et ita Trebatio placuit*.

wa (powstania chłopów i robotników, przywileje ekonomiczne, stosunki narodowościowe w miastach, prawna regulacja sprawy chłopskiej); z działów prawa poza-sądowego szczególnie bogato reprezentowane są normy prawa górniczego dla różnych okresów, co wskazuje na duże znaczenie tego rodzaju działalności gospodarczej. Kilka tekstów dotyczy stosunków wyznaniowych, wreszcie doktryn polityczno-prawnych (programy ruchu husyckiego; Katechizm jakobinów węgierskich; Martinovics, Z Katechizmu tajnego towarzystwa na Węgrzech; sejmowe przemówienie L. Štúra z 21 XI 1847 r. w sprawie zniesienia poddaństwa). Są też w wyborze źródła obrazujące walkę polityczną, doniosłe wydarzenia kultury narodowej, stosunki międzynarodowe. Z dokonanego przeglądu wynika, że starano się dać bardzo wszechstronne spojrzenie na mechanizmy działania ówczesnego państwa i prawa.

Inaczej jest w części drugiej *Dokumentów*, gdzie przedstawiono nieco mniej (38), ale za to trochę dłuższych tekstów. Z tej ogólnej liczby 20 przypada jeszcze na okres monarchii austro-węgierskiej, a tylko 18 na okres najnowszy. Zaobserwować tu można realizację innych założeń niż u autorów zespołowego dzieła *Dejiny štátu a práva na území Československa v období kapitalizmu 1848 - 1945*, gdzie proporcje były odwrotne, bardziej akcentujące wagę czasów najnowszych. Teksty publikowane w drugiej części można podzielić na pięć grup: 1) reprezentujące zagadnienia doktryn polityczno-prawnych (przemówienia parlamentarne, programy partyjne, fragmenty traktatów naukowych), 2) akty prawa państwowego, 3) źródła obrazujące walkę Czechów i Słowaków o narodowe równouprawnienie w monarchii austro-węgierskiej i wysiłki zmierzające do utworzenia wspólnego państwa, 4) teksty ilustrujące doniosłe dla Czechosłowacji dokumenty międzynarodowe, 5) źródła obrazujące walkę klasy robotniczej o nowy porządek społeczno-polityczny. Zagadnienia prawa państwowego reprezentowane są właściwie jedynie na podstawie konstytucji z 29 II 1920 r. Przez pominięcie innych aktów, np. ustawy o ochronie republiki pozbawiono studenta wyobrażenia o rzeczywistym funkcjonowaniu demokracji burżuazyjnej, odbiegającej w wielu miejscach od sformułowań konstytucji.

Zdumiewające jest, że druga część wyboru nie zawiera ani jednego tekstu z zakresu prawa sądowego. W rezultacie sam dobór tekstów i wzajemne proporcje wypadają uznać za mniej doskonałe niż w części pierwszej. Teksty są bardzo porządnie opracowane. Po tytule tekstu podano wstęp objaśniający jego pochodzenie, treść i znaczenie. W miejscach traktujących o zjawiskach mniej znanych stosowano objaśnienia w formie przypisów. Te uwagi nie odnoszą się do wszystkich źródeł części drugiej. Sumiennie notowano źródła tekstów już publikowanych. *Dokumenty* publikowane są w większości w języku słowackim. Przedruki źródeł czeskich podano w języku czeskim. Są też teksty stanowiące własne tłumaczenia autorów. W miejscu traktującym o żałobie (*puhon*), cz. I s. 110 - 111, przez przeoczenie pominięto przedruk samego źródła.

Dwuczęściową publikację słowackich historyków państwa i prawa należy w sumie uznać nie tylko za pożyteczną, ale i udaną, nasuwającą polskim historykom wiele inspirujących refleksji przed podjęciem nowych opracowań źródłowych przystosowanych do nowego programu.

JÓZEF CIĄGWA (Katowice)

Hans Kammeler, *Die Feudalmonarchien. Politische und wirtschaftliche Faktoren ihrer Entwicklung und Funktionsweise*, Böhlau Verlag, Köln — Wien 1974, s. XII, 284.

Prezentujemy rozprawę habilitacyjną, przedłożoną Wydziałowi Nauk Ekonomiczno-Społecznych Uniwersytetu w Bonn. Jej Autor, politolog a nie historyk, ma już w swym dorobku m. in. następujące publikacje: *Geneza państwa*, Kolonia 1966; *For-*